

ДИТЯЧА БІДНІСТЬ: ВПЛИВ ВІЙНИ НА СТАН ДОМОГОСПОДАРСТВ З ДІТЬМИ

У публікації викладено оцінки впливу війни на бідність домогосподарств з дітьми та короткий огляд ситуації. Більш ґрунтовне дослідження «Бідність та нерівні можливості дітей в Україні» (2021), яке містить визначення термінів бідності, висвітлення ключових тенденцій до 2022 р., викладення основних проблем бідності наведено за посиланням: <https://www.unicef.org/ukraine/media/14771/file>

Ця публікація базується на широкому колі інформаційних, аналітичних та статистичних матеріалів і підсумках експертних обговорень, що були ініційовані Представництвом ЮНІСЕФ в Україні та Національною академією наук України, насамперед Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Відкрита дискусія та обмін даними й аналітичними матеріалами між основними організаціями, залученими до аналізу проблем бідності, сприятиме удосконаленню процесу прийняття управлінських рішень через його забезпечення об'єктивними оцінками.

Авторський колектив: Людмила Черенько, Володимир Саріогло, Наталія Сітнікова.

У публікації використані фото із фотобанку ЮНІСЕФ в Україні.

Публікацію підготовлено за сприяння Представництва Дитячого Фонду ООН в Україні. Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди ЮНІСЕФ в Україні.

▼ Зміст

Список скорочень	3
Резюме.....	4
1. Вступ	6
2. Загальні характеристики бідності в Україні.....	8
3. Зміни тенденцій дитячої бідності, пов'язані з війною в Україні.....	11
4. Категорії населення, які є новими бідними та найбільш вразливими	14
5. Вплив системи соціальної підтримки на бідність дітей: довоєнні тенденції та можливі зміни.....	16
6. Охоплення сімей з дітьми програмами соціальної підтримки: довоєнний стан та оцінки на 2022–2023 роки.....	18
7. Обмеження доступу дітей до соціальних послуг, пов'язані з війною, та повоєнні перспективи	20
8. Джерела даних та питання оцінювання бідності.....	23
9. Висновки та рекомендації.....	24
Додаток. Тенденції бідності у 2016–2021 рр.	26

Список скорочень

ВВП	валовий внутрішній продукт
ВПО	внутрішньо переміщені особи
Держстат	Державна служба статистики України
ІДСД	Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України
ІСЦ	індекс споживчих цін
МОМ	Міжнародна організація з міграції
МОН	Міністерство освіти України
НСЗУ	Національна служба здоров'я України
ОУЖД	щоквартальне обстеження умов життя домогосподарств, яке проводить Держстат
РФ	Російська Федерація
СЖО	складні життєві обставини
COVID-19	гостра респіраторна хвороба COVID-19, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2

Резюме

1. 24 лютого 2022 року розпочалось повномасштабне вторгнення Російської Федерації (РФ) в Україну, що зумовило виникнення феномену раптової бідності, насамперед дитячої. Раптова бідність¹ досягла значних масштабів через загибель та травмування мирного населення, втрату майна, руйнування житлового фонду та інфраструктури населених пунктів, проблем з енергопостачанням, опаленням, водопостачанням, обмеженням доступу до базових соціальних послуг, тощо. Зростають масштаби багатовимірної бідності, діти країни відчувають обмеження прав на безпеку, освіту, охорону здоров'я, розвиток, дитинство.
2. Вплив війни на бідність домогосподарств, за оцінками, буде значним: передбачається, що рівень бідності зросте з 39,1 % у 2021 році до 60,2 % у 2022 році.
3. За експертними оцінками, частка дітей, які опинилися за межею бідності у 2022 році, збільшилась за рік з 43,2 % до 65,2 %.
4. Внаслідок війни виникла ситуація так званого «зсуву бідності», тобто окремі категорії відносно благополучних домогосподарств раптово опинилися за межею бідності, а ті групи, які вже перебували за межею бідності до війни, опинилися за межею крайньої бідності, тобто на межі виживання. Війна внесла зміни також до складу найбільш вразливих категорій населення, за межу бідності потрапили домогосподарства, які постраждали від руйнування житла та інфраструктури, від раптового вимушеного переміщення, від втрати джерел доходів, майна, заощаджень тощо.
5. Значного негативного впливу зазнають домогосподарства, які традиційно мають високу вразливість до бідності, а також домогосподарства, які найбільше постраждали внаслідок війни:

Вразливі внаслідок війни

- домогосподарства, які найбільш гостро відчули наслідки війни (які лишилися членів родини, житла, майна, доступу до базових послуг);
- домогосподарства з дітьми, які перебувають на деокупованих територіях, прифронтових територіях, територіях, що постійно зазнають обстрілів тощо;
- домогосподарства з дітьми, які найбільш страждають від відсутності базових комунальних послуг (електроенергії, водопостачання, тепlopостачання тощо);
- домогосподарства з дітьми, які є внутрішньо переміщеними;

Традиційно вразливі

- домогосподарства з дітьми з інвалідністю;
- домогосподарства з трьома та більше дітьми;
- самотні батьки з дітьми;
- домогосподарства з дітьми до трьох років.

6. Націленість діючих в Україні соціальних програм на бідні сім'ї є недостатньою, а охоплення соціальною допомогою найуразливіших сімей з дітьми – вкрай низьким. Основна причина цього полягає у так званих «помилках включення та виключення». Так, з одного боку, є бажані неправомірно отримати допомогу в умовах недосконалої процедури верифікації претендентів на отримання соціальної допомоги, але в той же час значна кількість дуже вразливих сімей не має змоги бути

включеними у перелік отримувачів через недостатню поінформованість та/або відсутність доступу до інтернету, віддаленість від центрів надання адміністративних послуг, неможливість залишити дітей без нагляду, неспроможність сформувати пакет документів, що особливо актуально для ВПО, тощо. Таким чином, принцип «не залишити нікого осторонь» в соціальній сфері виконується не повною мірою і частина соціально вразливих громадян не має доступу до соціальних виплат та допомог.

¹ Раптова бідність – втрата основних джерел доходів та/або майна за короткий проміжок часу внаслідок масштабних потрясінь, катастроф, стихійного лиха, війни, хвороби, смерті членів сім'ї тощо.

7. Якщо в процесі реформ не акцентувати увагу на посиленні залучення до програм соціальних виплат саме бідних сімей з дітьми, не варто сподіватись на збільшення ступеня охоплення соціальними програмами найбільш вразливих сімей, а отже, вплив соціального захисту на бідність залишатиметься незначним.
8. Однією з передумов хронічної бідності є відсутність доступу до якісної освіти. Запровадження онлайн навчання створило можливість продовжувати здобуття освіти навіть під час бойових дій чи пандемій. Проте, відсутність у школярів спеціального обладнання (планшетів, ноутбуків, гарнітури тощо) та доступу до інтернету, особливо в сільській місцевості, є значною перешкодою для якісного дистанційного навчання. Ситуація ускладнювалася через масовані ракетні обстріли критичної інфраструктури України, наслідком яких були тривалі відключення електропостачання. Відповідно, значну частину навчального матеріалу учні мають освоювати самостійно або разом з батьками. Все це створює ризики погіршення якості освіти вже у середньостроковій перспективі, що у сукупності з наслідками COVID-19 матиме негативні наслідки у період повоєнного відновлення країни.
9. Наразі в Україні існує нагальна потреба в ґрунтовній оцінці масштабів бідності, для чого необхідно забезпечити наявність відповідних надійних репрезентативних даних. Це вимагає вирішення питань системного збору дезаггегованих за статтю, віком, місцем проживання, тощо, даних щодо доходів та умов життя домогосподарств під час воєнного стану за встановленою методологією. Суттєво не вистачає інформації щодо реальної ситуації з доступністю медичних послуг для дітей і сімей з дітьми. Потребує систематичного дослідження ситуація з якістю освіти дітей за різними формами навчання та з урахуванням специфічних контингентів учнів: учні ВПО; учні з сімей СЖО; учні з інвалідністю; учні із соціально вразливих сімей; учні із сімей, які проживають на територіях, які постраждали внаслідок бойових дій або обстрілів; учні, які навчаються за кордоном тощо. Окремою проблемою залишається збір інформації щодо можливостей навчання дітей на деокупованих територіях.
10. Для подолання впливу війни на ситуацію з бідністю доцільним є:
- послідовно застосовувати заходи соціального захисту та надавати гуманітарну допомогу із дотриманням принципів прозорості та підзвітності;
 - посилити адресність заходів з соціального захисту, зокрема з надання грошової допомоги найбільш уразливим групам;
 - удосконалити процеси вироблення орієнтованої на дітей фінансово-бюджетної політики, включно з видатками на соціальний захист;
 - вчасно проводити індексацію соціальних виплат;
 - нівелювати ризики збільшення залежності від соціальних трансфертів, провести додатковий економічний аналіз/моделювання з метою виявлення напрямків мінімізації ризиків подальшого зменшення чисельності економічно активного населення;
 - вирішити питання збору репрезентативних максимально дезаггегованих за різними ознаками даних щодо розміщення, доходів та умов життя домогосподарств.

Враховуючи відсутність можливості проведення стандартних державних вибірових обстежень домогосподарств, зокрема ОУЖД, доцільним є організація та проведення в Україні у 2023 та 2024 роках щоквартального репрезентативного обстеження соціально-економічного стану домогосподарств, за результатами якого будуть отримані дані, необхідні, серед іншого, для моніторингу бідності, умов життя домогосподарств та оцінки ефективності соціальних програм. Соціально-економічна політика в цей критичний час має ґрунтуватися на належній доказовій базі, а обмежені ресурси використовуватися максимально ефективно, прозоро та підзвітно. Науково обґрунтовані оцінки бідності та збір даних має величезне значення для прийняття управлінських рішень у сфері політики подолання бідності. Своєчасна цільова підтримка має насамперед надаватися тим, хто найбільше її потребує.

▼ 1. Вступ

Після 24 лютого 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну впродовж кількох тижнів мільйони людей втратили свої домівки та засоби існування. Якщо у січні 2022 року в Україні було 1,5 млн внутрішньо переміщених осіб, то станом на жовтень 2022 р. статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО) отримали 5,35 млн громадян за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ)² і близько 5 млн за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.³ За відносно короткий час Україна понесла значні втрати. Війна змінила практично всі аспекти життя людей – ринок праці, інфраструктуру населених пунктів, систему охорони здоров'я, сферу освіти, перетворивши деякі з розвинених міст України на безлюдні та зруйновані території. Кількість жертв серед цивільного населення зростає, мільйони людей страждають від обстрілів та наслідків руйнування інфраструктури, за 2022 рік валовий внутрішній продукт (ВВП) за попередніми оцінками Мінекономіки скоротився на 30,4%⁴ а за оцінками міжнародних організацій – на 35%,⁵ рівень інфляції (індекс споживчих цін) становить 26,6%,⁶ поточні прямі збитки завдані інфраструктурі України сягають 135,9 млрд дол. США,⁷ у постійному стресі проживають мільйони громадян.

Продовження війни в Україні призвело до загострення гуманітарних потреб, а діти та сім'ї з дітьми страждають від жахливих наслідків. За даними Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України та Національного інформаційного бюро у період з 24 лютого 2022 року по 10 березня 2023 року було вбито 464 дитини, поранено 934 дитини, 365 дітей зникли безвісти.⁸ Багато дітей втратили членів сім'ї, друзів, домівки, школи, місця відпочинку та доступ до життєво важливих послуг, зокрема, до охорони здоров'я та безпечної води. Значна кількість дітей у країні стали свідками травматичних подій, зазнали страждань і перебувають у групі ризику. Хоча всі діти є вразливими, деякі з них піддаються більшому ризику, зокрема, діти в зонах бойових дій та на деокупованих територіях, діти

з інвалідністю, діти в інтернатних закладах, діти, які були переміщені, тощо.

З ескалацією війни багато дітей з інтернатних закладів були повернені до своїх родин, часто без перевірки безпечності та якості умов життя, без подальшої підтримки та захисту, яких вони потребували. Значна кількість дітей залишилася в інтернатах, які були переміщені в межах або за межі країни. Ситуація з біженцями залишається складною, непередбачуваною та гострою. Діти та жінки в процесі переміщення наражаються на високий ризик насильства, жорстокого поводження, торгівлі людьми, сексуальної та трудової експлуатації, оскільки вони шукають безпеку далеко від дому. Особливо вразливими залишаються ті, хто страждає від травм, перебуває без супроводу дорослих, розлучений із сім'єю та/або переміщений із закладів інтернатного типу. Тривале переміщення виснажує заощадження багатьох людей, а зима спричиняє значні фінансові потреби, зокрема, в опаленні житла та теплому одязі.

Війна руйнує цивільну інфраструктуру України та перешкоджає наданню життєво важливих послуг тим, хто їх потребує. Військові дії спричинили руйнування медичної інфраструктури, ускладнили доступ людей до медичних послуг, зокрема вакцинації. За рік війни в Україні постраждали 1 206 об'єктів медичної інфраструктури (з них 1 035 об'єктів пошкоджено та ще 171 об'єкт зруйновано без можливості подальшого відновлення)⁹. У деяких районах доступ до ліків, медичних закладів або медичних працівників обмежений або взагалі відсутній. За підсумками 2022 року рівень охоплення щепленнями в Україні залишається нижчим за рекомендований Всесвітньою організацією охорони здоров'я. За 2022 рік однорічні діти охоплені вакциною проти кору, паротиту та краснухи (КПК) на рівні 74,1 %, вакциною проти дифтерії, кашлюку і правця – на 72,9 %, вакциною проти гепатиту В – на 62,4 %, вакциною проти туберкульозу – на 71 %, вакциною проти поліомієліту – на 68,9 %, а вакциною проти гемофільної інфекції – на 69,8%.¹⁰ Психологічної

² Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 12 (16 – 23 January 2023) | Displacement Tracking Matrix (iom.int)

³ <https://minre.gov.ua/news/vyplaty-shchomisyachnoyi-dopomogy-na-prozhyvannya-vpo-hto-maye-pravo>

⁴ <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4470bafb-5243-4cb2-a573-5ba15d9c8107&title=MinekonomikiPoperedno>

⁵ <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/38098/FullReport.pdf>

⁶ <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>

⁷ <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/na-listopad-2022-roku-zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturui-ukrayini-skladaye-mayzhe-136-mlrd/>

⁸ <https://childrenofwar.gov.ua/>

⁹ <https://moz.gov.ua/article/news/za-11-misjaciv-vijni-rosijani-zrujnuvali-171-ob%ca%bcekt-medzakladiv-ta-sche-1035-poshkodili>

¹⁰ <https://moz.gov.ua/article/news/ministr-ohoroni-zdorov%ca%bcja-zaslukah-dopovid-schodo-ohoplennja-profilaktichnimi-scheplennjami-za-2022-rik>

та ментальної підтримки потребують мільйони громадян та родин з дітьми.

За оцінками ООН, близько 16 мільйонів людей в Україні потребують допомоги у сфері водопостачання, санітарії та гігієни. Відсутність води або її низька якість може спричинити захворювання, які загрожують життю вразливих груп населення, особливо дітей віком до п'яти років. Більше того, багато людей, рятуючись від обстрілів, змушені протягом довгого часу перебувати в укриттях, бомбосховищах, прихистках та місцях перебування для внутрішньо переміщених осіб, тобто у місцях масового скупчення людей без належних санітарних умов.

За час війни 3145 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 415 з них зруйновано повністю.¹¹ Освіта більшості дітей в Україні залежить від доступності та якості онлайн-навчання; однак відсутність доступу до технологій, підключення до Інтернету та електроенергії означає, що багато учнів не мають доступу до освіти.

За даними МОМ, починаючи з квітня 2022 р. постійно збільшується кількість повернень переміщених осіб до звичного місця проживання. Сім'ї, які повертаються, мають особливий набір потреб і вразливостей. Умови повернення значно варіюються, оскільки люди повертаються як до регіонів, які безпосередньо не постраждали від війни, але в яких спостерігається значний притік ВПО, так і до регіонів, які постраждали від конфлікту, і регіонів, які нещодавно повернулися під контроль українського уряду та зазнали суттєвих руйнувань. У домогосподарствах осіб, які повернулися, налічується близько мільйона дітей шкільного віку (5–17 років). У складі домогосподарств, які повідомили про наявність осіб із вразливих груп населення у своєму складі (із сукупності домогосподарств, які мають досвід повернення), частка дітей віком від 1 до 5 років складає 15%, дітей віком 5 – 17 років – 47%, немовлят (віком до 1 року) – 3%, вагітних або таких, що годують груддю – 5%, осіб з хронічними захворюваннями – 36%, осіб з інвалідністю – 25%. Частка осіб, які безпосередньо постраждали від поточних насильницьких дій складає 3%.¹²

¹¹ <https://saveschools.in.ua/>

¹² <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-12-16-23-january-2023>

▼ 2. Загальні характеристики бідності в Україні

Бідність як комплексна проблема стосується практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, тому для її розв'язання необхідне створення особливих умов розвитку економічного та соціального середовища. У ситуації економічної кризи внаслідок війни, коли відбувається

вичерпання всіх фінансових резервів, основний акцент політики подолання бідності переходить у площину гуманітарної допомоги, удосконалення розподільчих процесів та залучення всіх суб'єктів громадянського суспільства до вирішення найбільш гострих проблем.

Методологічна вставка: основні терміни та їх визначення

Абсолютна бідність – нестача коштів для задоволення потреб на мінімальному рівні, який визначається законодавчо або методологічно на основі нормативів споживання базових товарів та послуг.

Абсолютна межа бідності – вартість визначеного кількісно набору товарів та послуг, найчастіше у вигляді споживчого кошику (тобто витрати на продукти харчування та непродовольчі товари, послуги та обов'язкові платежі).

Прожитковий мінімум в Україні (ПМ) – класичний приклад споживчого кошику, визначається як вартість набору товарів та послуг в середньому на одну особу. Розмір ПМ законодавчо затверджується щорічно в бюджеті на наступний рік.

Фактичний прожитковий мінімум (ФПМ) – вартість набору товарів та послуг прожиткового мінімуму у фактичних цінах ринку. В Україні з 2014 року величина ФПМ стала суттєво перевищувати величину ПМ, затверджену в бюджеті, через відсутність своєчасного коригування відповідно до індексу споживчих цін. У 2021 році розмір ФПМ в середньому на одну особу за місяць становив 4 311 грн, а розмір ПМ в середньому на особу на місяць – 2 250 грн.

Критерій бідності для даного дослідження – еквівалентні витрати в домогосподарстві нижче фактичного прожиткового мінімуму на одну особу.

Еквівалентні витрати в домогосподарстві – витрати в середньому на одну особу з коефіцієнтом 1,0; 0,7; 0,7, де першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1,0, а решті дорослим та дітям – по 0,7.

Раптова бідність – втрата основних джерел доходів та/або майна за короткий проміжок часу внаслідок хвороби, смерті членів сім'ї або масштабних потрясінь.

Технічне зауваження

Оцінки впливу війни в Україні на монетарну бідність у 2022 та 2023 роках ґрунтуються на прогнозах тенденцій зменшення доходів домогосподарств та на даних обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД) за 2021 рік, останній довоєнний рік. Оцінки здійснені згідно національного визначення бідності за абсолютним критерієм (еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму на одну особу, який у 2022 році оціночно складає 5 458 грн на особу на місяць).

Раптова бідність. Наразі ключовою проблемою в Україні є раптова бідність внаслідок війни та, відповідно, різкого погіршення умов життя усього населення, що найбільш болюче відчувають домогосподарства з дітьми. Раптова бідність згодом може набути ознак сталої або хронічної бідності внаслідок негативного прямого чи опосередкованого впливу війни на життя людей.

Це відбувається через:

- втрати населенням нерухомого та іншого майна;

- руйнування будівель, об'єктів соціальної інфраструктури та систем життєзабезпечення;
- пошкодження транспортної інфраструктури та систем зв'язку та комунікацій;
- ускладнення забезпечення населення необхідними комунальними послугами, медичним, соціальними та освітніми послугами тощо;
- економічний занепад та зростання безробіття внаслідок закриття або фізичного знищення підприємств, зниження їх потужності, розриву економічних зв'язків;

- зниження купівельної спроможності населення внаслідок зменшення реальних доходів;
- погіршення стану навколишнього природного середовища тощо.

Спад виробництва, масове згортання малого і середнього бізнесу, релокація підприємств призвели до широкомасштабного скорочення кількості робочих місць, особливо в регіонах, розташованих у близькості до військових дій. Системними негативними чинниками погіршення умов життя практично усього населення країни стали відсутність почуття безпеки, підвищення цін, насамперед на продовольчі товари, звуження джерел доходів, відключення електроенергії, водо- і тепlopостачання, навантаження на об'єкти інфраструктури, обмеження доступності послуг соціальної сфери, перехід на дистанційне навчання дітей, проблеми з отриманням якісних медичних послуг тощо.

Гендерні аспекти бідності. Крім гуманітарних втрат, війна в Україні має драматичний негативний

вплив на економіку країни та ринок праці. За оцінками МОП,¹³ рівень зайнятості у 2022 році на 15,5 відсотка (2,4 мільйона робочих місць) нижчий за рівень 2021 року. За оцінками МОП 10,4 % загальної довоєнної робочої сили країни зараз є біженцями в інших країнах. Цю групу в 1,6 мільйони осіб переважно складають жінки, багато з яких раніше працювали у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Внаслідок війни найбільш вразливою групою стали жінки з дітьми, які складають переважну кількість ВПО. За даними дослідження МОМ, проведеного з 16 по 23 січня 2023 р., 5,35 млн людей стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) внаслідок війни. Кількість осіб, які повернулися, складає 5,56 млн, близько 20 % із них повернулися із-за кордону.¹⁴ Найбільш нагальними потребами переселенців залишаються ліки, медичні послуги, житло та фінансові ресурси. Зменшення кількості робочих місць та відсутність зайнятості насамперед відчувають жінки з дітьми, тим більш, що внаслідок війни діє інфраструктурний чинник (протягом тривалого часу дитячі заклади та школи не працюють у нормальному режимі).

¹³ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—dgreports/—dcomm/—publ/documents/briefingnote/wcms_859255.pdf

¹⁴ <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-povernennya-ukraini-16-23-sichnya-2023-roku>

Гендерний чинник бідності повною мірою проявляється серед населення старших вікових груп: жінки пенсійного віку мають значно вищі ризики бідності порівняно з чоловіками, особливо серед осіб 75 років і старше – рівень бідності серед жінок становив у 2021 році 53,3% проти 47,8% серед чоловіків. Нижчі стандарти оплати праці серед жінок та менший страховий стаж внаслідок догляду за дітьми обумовлюють нижчий рівень пенсійних виплат та вищі ризики бідності жінок старших вікових груп порівняно з чоловіками. Війна лише посилить такий вплив. За оцінками на 2022 рік, рівень бідності серед жінок віком 75 років та старше становитиме 70,3%, а серед чоловіків цієї вікової групи – 62,2%.

Низькі стандарти оплати праці, особливо серед молоді, формують проблему надвисокої бідності дітей. В Україні впродовж тривалого часу склалися певні традиції зайнятості, які спричинили значні вікові та гендерні розриви за показником доходів. Набуття високого статусу на ринку праці, який гарантує вищі за середні по країні доходи, припадає на періоди зменшення дитородної активності. Отже, молоді люди, які народжують та виховують дітей, найчастіше не встигають набути статусу із гарантовано високим доходом, що спричиняє суттєве зростання ризиків потрапляння до категорії бідних з народженням кожної наступної дитини. Система державної підтримки сімей є орієнтованою на допомогу впродовж 3-х років після народження дитини, коли один з батьків вимушено не працює (у більшості випадків це жінки). Допомога при народженні може тимчасово компенсувати заробіток одного з батьків, але не може гарантовано знизити ризики бідності сімей з малолітніми дітьми. Крім того, проблема нестачі коштів посилюється інфраструктурним чинником, насамперед проблемами із влаштуванням дитини у дошкільний заклад, територіальною віддаленістю медичних та освітніх закладів, що надають більш якісні послуги тощо, що особливо актуально для сільських громад.

Серед домогосподарств з дітьми рівень бідності традиційно суттєво перевищує значення для домогосподарств без дітей, в середньому у півтора рази залежно від економічної ситуації та обраного критерію виміру бідності. Найбільш вразливими є багатодітні сім'ї (з трьома та більше дітьми) та домогосподарства з дітьми, у складі яких є безробітний/а. Також вищі ризики бідності мають домогосподарства з дітьми до 3-х років, з подвійним демооекономічним навантаженням та неповні сім'ї. Загалом зона високих ризиків бідності зосереджена в домогосподарствах з дітьми, які і формують основну сукупність бідних сімей.

Бідність за місцем проживання. Бідність на територіях, які є найбільше постраждалими від військових дій, та на територіях зі значною

кількістю ВПО, має свою специфіку. Державна політика подолання бідності має акцентуватися на викорененні гострих форм бідності у відповідних регіонах. Наразі спостерігається суттєвий розрив між міськими та сільськими громадами за показниками бідності. Впродовж останніх десяти років відбувалося певне зближення рівнів бідності за типом поселення, що, на перший погляд, могло сприйматися як позитивне явище, проте ці зміни значною мірою були зумовлені зростанням частки бідних у малих містах. Традиційно великий розрив у показниках бідності між міським та сільським населенням протягом 2020–2021 років лише посилювався. Позитивним моментом стало істотне скорочення рівня абсолютної бідності у малих містах (у 2021 році показник займає середнє значення між великими містами та сільськими населеними пунктами). Вищі рівні монетарної бідності в сільській місцевості зумовлені звуженими можливостями щодо ефективної зайнятості, переважанням праці в особистому підсобному господарстві (що нерідко супроводжується проблемами реалізації виробленої продукції). Проте більш відчутний розрив між міським та сільським населенням спостерігається за показниками немонетарної бідності внаслідок обмеженого доступу сільських мешканців до об'єктів соціальної інфраструктури та послуг соціальної сфери. Нині можна говорити про проблему соціального відторгнення сільського населення, оскільки більшість сільських мешканців потерпає від цілого ряду обмежень у базових аспектах життя. Однак наразі продовжується тенденція посилення традиційної нерівності між міським та сільським населенням за показниками бідності.

Державна підтримка бідних. Низька дієвість державної підтримки бідних та недостатньо ефективного витрачання бюджетних коштів на соціальну підтримку уповільнюють процес подолання монетарної бідності та порушують принцип соціальної справедливості. Наразі система державної соціальної підтримки практично не впливає на масштаби бідності внаслідок низки причин, основними серед яких є: неврахування нужденності сім'ї при наданні соціальних пільг та окремих соціальних виплат, що є наслідком застосування переважно категоріального підходу (право на допомогу впливає з факту належності до певної категорії без належної верифікації), а також наявність фактів невідповідності офіційних та реальних доходів претендентів на адресні види допомоги. Унаслідок цього кошти соціальних програм розпорошуються на значну кількість реципієнтів, серед яких дійсно бідні є лише частиною. Такий механізм надання соціальної підтримки не сприяє зменшенню нерівності та бідності в суспільстві.

3. Зміни тенденцій дитячої бідності, пов'язані з війною в Україні

За період 2016–2021 років в Україні, незважаючи на пандемію коронавірусу, сформувався чіткий тренд до зменшення масштабів абсолютної бідності – за шість років рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму знизився з 58,6% до 39,1%. Для домогосподарств з дітьми

був характерний загальноукраїнський тренд, а темп зниження бідності перевищував середній по країні.

Війна зумовила різке скорочення доходів домогосподарств та призвела до критичного зростання раптової бідності, особливо дитячої.

Технічне зауваження

Оцінки впливу війни в Україні на монетарну бідність у 2022 та 2023 роках ґрунтуються на прогнозах тенденцій зменшення доходів домогосподарств та на даних обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД) за 2021 рік, останній довоєнний рік. Оцінки здійснені згідно національного визначення бідності за абсолютним критерієм (еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму на одну особу, який у 2022 році оціночно складає 5 458 грн на особу на місяць).

На основі сценарію найбільш імовірного розвитку соціально-економічних процесів (Вставка 1), у 2022 році в Україні очікується суттєве зростання рівня бідності: показник зросте

з 39,1% у 2021 році до 60,2% у 2022-му (Рис. 1). Тобто бідність зросте майже у півтора рази (за абсолютним критерієм) або на 21 відсотковий пункт.

Вставка 1

У 2022 році очікується, за оцінками:

- зниження номінального ВВП на 13%: з 5 459,6 млрд грн у 2021 р.¹⁵ до 4 727,6 млрд грн у 2022-му;¹⁶
- зростання індексу споживчих цін (ІСЦ) на 26,6%;¹⁷
- межа бідності відповідно складе 5 458 грн на особу на місяць (проти 4 311 грн у 2021 році);
- мінімальні державні гарантії – відповідно до закладених у бюджеті на 2022 рік: мінімальна зарплата 6 550 грн в середньому за місяць; мінімальна пенсія – 1 986 грн в середньому за місяць;
- номінальна середня заробітна плата в Україні у 2022 році оціночно залишиться у межах значень 2021 року (14 025 грн у 2022 році проти 14 014 грн у 2021-му).¹⁸ Проте, середня зарплата для різних груп регіонів¹⁹ по відношенню до 2021 року матиме різне значення: 1,18 (найменш постраждалі), 1,00 (середньо постраждалі) та 0,60 (найбільш постраждалі);
- середня пенсія – 4 492 грн на місяць;²⁰
- доходи, відмінні від зарплати та соціальних трансфертів, зміняться по відношенню до 2021 року в середньому відповідно до темпів ВВП, але з урахуванням групи регіонів (відповідно 1,10; 0,84; 0,60);
- соціальна допомога у номінальному виразі в цілому зросте, проте по різному зміниться відповідно до групи регіонів: у 2022 році темп до 2021 року становитиме: 0,94; 1,30; 1,58 (більший темп зростання закладений для більш постраждалих регіонів, оскільки у вибірці 2021 року ВПО територіально залишаються у регіонах проживання до 24 лютого 2022 року).

¹⁵ https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/vvp/vvp_kv/vvpf_21_ue.xls

¹⁶ <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

¹⁷ <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>

¹⁸ <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

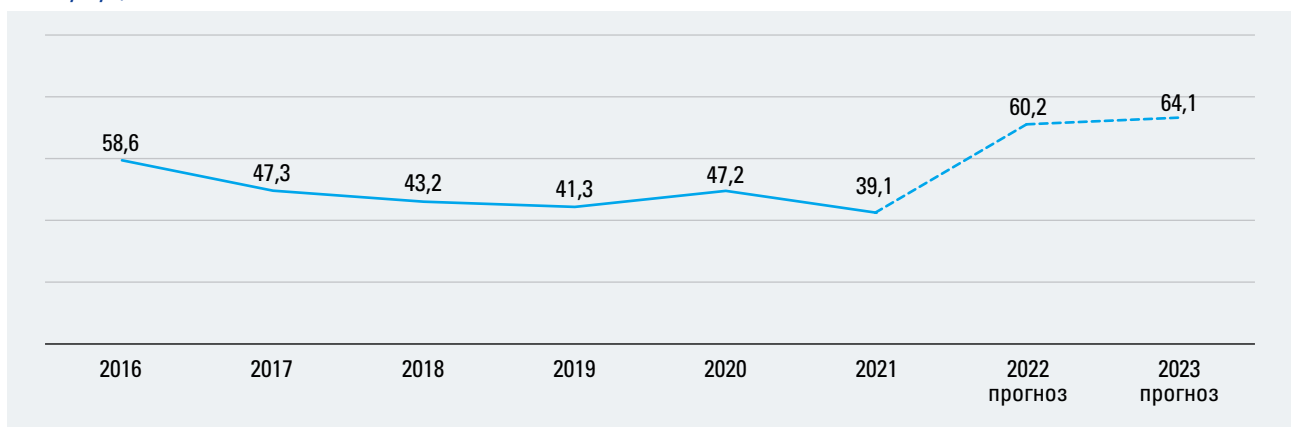
¹⁹ Група найменш постраждалих регіонів: Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька; група середньо постраждалих регіонів: Дніпропетровська, м. Київ, Київська, Сумська, Чернігівська; група найбільш постраждалих регіонів: Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Харківська, Херсонська

²⁰ <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/2022-dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>

Рис. 1

Прогноз рівня бідності в Україні у 2022 та 2023 роках, за критерієм «витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму», %

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за мікроданими обстеження умов життя домогосподарств України, яке проводиться Державною службою статистики України

У 2023 році Законом «Про Державний бюджет України на 2023 рік»²¹ передбачається певне покращення економічної ситуації, що сприятиме зростанню доходів населення, насамперед, за рахунок заробітної плати: у бюджеті на 2023 рік

закладено показник середньої номінальної заробітної плати на рівні 18 261 грн на місяць, що на 30,2% перевищить рівень 2022 року. З березня 2023 року урядом заплановано індексацію пенсій (Вставка 2).

²¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

Вставка 2

у 2023 році прогнозується:

- зростання ВВП: номінальний +132,8%;²²
- зростання ІСЦ на 28%;
- межа бідності відповідно складе 6 986 грн на особу на місяць (проти 5 458 грн у 2022 році);
- мінімальні державні гарантії відповідно до закладених у бюджеті на 2023 рік (мінімальна зарплата 6 700 грн, мінімальна пенсія – 2 093 грн на місяць; рівень забезпечення ПМ для виплати соціальної допомоги – на рівні 2022 року);
- середня номінальна заробітна плата: 18 261 грн²³ (зростання у номінальному виразі на 30,2%);
- середня пенсія (з урахуванням індексації з 1.03.23 р.) зросте за рік на 4,5%;
- доходи, відмінні від зарплати та соціальних трансфертів, зміняться в середньому відповідно до темпів ВВП (зростання у номінальному виразі на 32,8%).

Навіть за доволі оптимістичного економічного сценарію, закладеного в бюджет, рівень бідності у 2023 році не вдасться зменшити, він навіть зросте до 64,1 %. Це означає, що у 2023 році майже дві третини громадян України будуть жити на межі або за межею бідності.

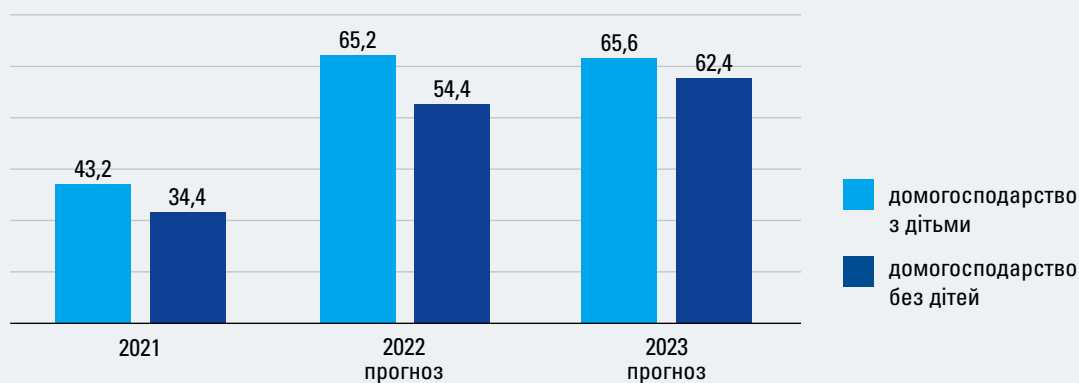
Серед домогосподарств з дітьми бідність буде вищою – очікується, що за підсумками 2022 року витрати будуть нижчими за фактичний

прожитковий мінімум у 65,2 % домогосподарств з дітьми (Рис. 2). У 2023 році передбачається збереження значень з незначним зростанням показника рівня бідності по групі домогосподарств з дітьми з 65,2 до 65,6 %.

У 2022 році внаслідок війни частка бідних українських дітей суттєво зросла. Якщо у 2021 році до категорії бідних відносилось 43,5 % дітей, то у 2022 році їх частка, за оцінками, зросте до 65,2 %.

Рис. 2

Прогноз рівня бідності в домогосподарствах з дітьми та без дітей у 2022 та 2023 роках, за критерієм «витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму», %

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Збільшення контингенту бідних дітей у 1,5 разу створює серйозний виклик для системи соціального захисту країни. Відсутність належного задоволення

ключових потреб дітей впродовж тривалого періоду призведе до погіршення людського потенціалу країни в майбутньому.

²² <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

²³ <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

▼ 4. Категорії населення, які є новими бідними та найбільш вразливими

Діти традиційно є найбільш вразливою до бідності категорією населення в Україні, тому війна більшою мірою вплинула саме на домогосподарства з дітьми. Зростання монетарної бідності є безпрецедентним. Крім того, очікується значне збільшення масштабів немонетарної бідності, як через обмежені споживчі можливості, так і через руйнацію та

занепад інфраструктури населених пунктів на значних територіях країни.

Найбільш постраждалими внаслідок війни у 2022 році є не лише традиційно вразливі до бідності категорії сімей з дітьми, але й ті, які постраждали безпосередньо через військові дії.

Вразливі внаслідок війни	Традиційно вразливі
• домогосподарства, які найбільш гостро відчули наслідки війни (які лишилися членів родини, житла, майна, доступу до базових послуг); • домогосподарства з дітьми, які перебувають на деокупованих територіях, територіях, близьких до лінії активних бойових дій; • домогосподарства з дітьми, які страждають від відсутності базових комунальних послуг (електроенергії, водопостачання, тепlopостачання тощо); • домогосподарства з дітьми, з числа ВПО (серед ВПО можна виокремити такі три групи домогосподарств з дітьми: (1) ВПО, які у процесі переміщення (транзит); (2) ВПО, які тимчасово переміщені та очікують повернення додому; (3) ВПО, які планують залишитися у приймаючих громадах);	• домогосподарства з дітьми з інвалідністю; • домогосподарства з трьома та більше дітьми; • одинокі батьки з дітьми; • домогосподарства з дітьми до трьох років.

Подальше вивчення тенденцій та прогнозування рівня бідності найбільш постраждалих від війни домогосподарств з дітьми потребує окремого опитування, збору даних, їх аналізу та досліджень.

Що стосується традиційних підходів до вимірювання та прогнозування бідності, то серед різних типів домогосподарств з дітьми спостерігаються такі тенденції:

- Внаслідок війни у 2022 році у найбільш важкій ситуації опинилися багатодітні родини (з трьома та більше дітьми) – серед таких домогосподарств рівень бідності становитиме 84,7%, а серед домогосподарств з дітьми, де є безробітний / безробітні показник перевищив 80% (Табл. 1).
- Домогосподарства з двома дорослими та однією дитиною зазнали найбільш

раптового падіння рівня життя через війну. Рівень їх бідності, згідно оцінок, зріс з 31,4% у 2021 році до 57,1% у 2022 році, тобто у 1,8 рази, при середньому темпі змін у 1,5 рази по домогосподарствах з дітьми.

- Більшого впливу, порівняно з середніми значеннями, внаслідок війни відчують «неповні» домогосподарства – серед домогосподарств, які складаються з одного дорослого з дітьми, рівень бідності зростає у 1,7 рази – з 39,4% у 2021 році до 67,9% у 2022 році.

Таким чином, внаслідок війни, за оцінками, відбулося різке збільшення масштабів бідності. Серед різних типів домогосподарств з дітьми спостерігається суттєве зростання рівня бідності та зменшення диференціації за цим показником.

Табл. 1

Рівень бідності в різних типах домогосподарств з дітьми (2021 р. – фактичні дані, 2022-2023 рр. – прогнозні оцінки), %

Тип домогосподарства	2021 (факт)	2022 (прогноз)	2023 (прогноз)
Один дорослий з дітьми	39,4	67,9	70,6
Двоє дорослих з однією дитиною	31,4	57,1	56,8
Двоє дорослих із двома дітьми	50,2	66,7	66,2
Двоє дорослих із трьома і більше дітьми	53,4	77,0	77,1
Троє або більше дорослих з дітьми	51,6	71,1	72,2
Домогосподарства з дітьми, де є принаймні один безробітний	68,4	80,8	81,0
Домогосподарства з дітьми до 3 років	43,8	64,8	63,7
Домогосподарства з трьома та більше дітьми	67,2	84,7	84,8
Домогосподарства з дітьми	43,2	65,2	65,6

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Серед домогосподарств з двома дорослими і однією дитиною у 2022 році очікується найнижчий показник бідності (57,1 %) порівняно з іншими домогосподарствами з дітьми. Проте, оскільки такий тип домогосподарств суттєво переважає за чисельністю інші типи домогосподарств з дітьми в Україні, саме ця категорія складає основу структури «нових»

бідних дітей внаслідок війни. «Нові бідні» діти, які до війни жили у домогосподарствах, що можна було віднести до середнього класу, наразі стикаються з усіма викликами раптової бідності і гостро відчувають обмеження як права на безпеку, освіту, охорону здоров'я, так і доступу до якісних базових, соціальних та інших послуг.

▼ 5. Вплив системи соціальної підтримки на бідність дітей: довоєнні тенденції та можливі зміни

Суттєве збільшення контингенту бідних серед домогосподарств з дітьми (з 43,2% у 2021 році до 65,2% у 2022-му) створює серйозний виклик для системи соціального захисту країни. Програми соціальної підтримки мають бути якнайшвидше

переналаштовані на нові умови для відповідності реальним потребам дітей. Відсутність належного задоволення ключових потреб дітей впродовж тривалого періоду призведе до погіршення людського потенціалу країни в майбутньому.

Загальна оцінка системи соціальної підтримки до 2022 року

До початку повномасштабної війни система соціальної підтримки демонструвала досить низьку соціальну ефективність для суспільства та недостатню дієвість для цільових контингентів.

Даний аналіз охоплює п'ять державних програм соціальних виплат, що обумовлене специфікою інформаційного забезпечення:²⁴

- Допомога при народженні дитини
- Допомога на дітей самотніми матерями
- Допомога малозабезпеченим сім'ям
- Субсидія на житлово-комунальні послуги та паливо (житлова субсидія)
- Соціальні пільги

У 2021 році 47,7% населення були охоплені принаймні однією з п'яти зазначених програм соціальних виплат.

Серед програм соціальних виплат у 2021 році найбільш вартісною та поширеною серед населення була програма **житлових субсидій** – вона коштувала понад 30,5 млрд грн та охоплювала понад 2 млн домогосподарств, тобто кожне сьоме домогосподарство отримувало цей вид соціальної підтримки. Водночас, ця програма традиційно мало впливає на масштаби бідності в країні – у випадку гіпотетичної відміни програми, за оцінками авторів, рівень бідності у 2021 році по країні в цілому зріс би з фактичних 39,1% до 40,2%. Для отримувачів житлової субсидії цей вплив є більш відчутним – рівень абсолютної бідності у випадку відміни виплати становив би серед них 53,4% проти 45,7% фактичних (Табл. 2).

Табл. 2

Показники результативності основних державних програм соціальної підтримки, 2021 р.

Вид допомоги / субсидії	Кількість отримувачів, сімей / домогосподарств (за даними Мінсоцполітики)	Адресність, % коштів, який отримують найбільш бідніші 20% населення	Рівень бідності по країні в цілому (вплив дії програми), %		Рівень бідності серед отримувачів (вплив дії програми), %	
			до	після	до	після
1 Допомога при народженні дитини	11 306 000 (кількість виплат)	20,9	39,5	39,1	49,1	45,0
2 Допомога самотніми матерями	1 890 240 (кількість виплат)	69,4	39,1	39,1	78,6	76,0
3 Допомога малозабезпеченим сім'ям	514 889 (кількість сімей)	59,4	39,3	39,1	98,1	82,2
4 Субсидія на житлово-комунальні послуги та паливо	2 056 272 (кількість д/г)	18,2	40,2	39,1	53,4	45,7
5 Соціальні пільги ²⁵	2 526 311 (кількість д/г)	7,7	39,5	39,1	36,5	35,0

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

²⁴ Програми, які входять до Обстеження умов життя домогосподарств, та кількість спостережень за якими дозволяє проводити оцінки

²⁵ Дані доступні виключно за даними ОУЖД

Найменш поширеними, проте найбільш адресними, є програми **допомоги малозабезпеченим сім'ям та допомоги на дітей одиноким особам**.

Допомогу малозабезпеченим сім'ям у 2021 році отримали лише 515 млн сімей. Більша частина коштів програми (59,4 %) потрапляє до 20 % найбідніших, а серед 40 % найбагатших отримувачі допомоги майже відсутні. Незважаючи на високу адресність, програма не впливає на масштаби бідності в країні – у випадку її відміни рівень бідності, згідно авторських оцінок, міг зрости у 2021 році з 39,1 до 39,3 %. При цьому вона є критично важливою для отримувачів – серед них рівень бідності зріс би з фактичних 82,2 до 98,1 % у випадку відміни виплат.

Аналогічні впливи демонструє **допомога на дітей одиноким особам**, оскільки вона заснована на схожих критеріях визначення права та розміру виплати. Значна частина коштів програми (69,4 %) потрапляє до 20 % найбіднішого населення, що є найвищим показником адресності серед всіх соціальних виплат. При цьому допомога не впливає на бідність по країні в цілому – рівень бідності у 2021 році залишився б незмінним у разі гіпотетичного закриття програми. І серед одержувачів допомоги зниження рівня бідності було несуттєвим (з 78,6 до 76,0 %). Впливовість допомоги на цільові контингенти за останній рік помітно зменшилася, оскільки у 2020 році скорочення рівня бідності серед одержувачів допомоги становило 12,8 відсоткових пункти (з 84,4 до 71,6 %).

Допомога при народженні дитини охоплює 7,2 % домогосподарств (це ті домогосподарства, в яких проживає дитина віком до 3-х років) та вартує понад 12,6 млрд грн на рік. Вона має універсальний принцип надання (без перевірки доходів) та відповідно невисоку адресність – лише

20,9 % коштів потрапляє до 20 % найбідніших. Завдяки більшій поширеності, програма справляє відчутніший вплив на масштаби бідності в країні порівняно з іншими дитячими виплатами чи допомогою малозабезпеченим сім'ям – у випадку її відміни рівень бідності зріс би з 39,1 до 39,5 %. Серед отримувачів допомоги рівень бідності завдяки виплаті знижується з 49,1 до 45,0 %

Найгірші результати демонструють **соціальні пільги**. Ними охоплено 2,5 млн домогосподарств, в яких мешкає принаймні один пільговик, що використовує своє право на пільгу. У 2021 році домогосподарства отримали пільг на 12,6 млрд грн, з яких лише 7,7 % потрапили до 20 % найбіднішого населення. За відміни всіх соціальних пільг, рівень бідності по країні зріс би до 39,5 % (як у випадку з допомогою при народженні дитини). Серед отримувачів пільг рівень бідності є нижчим за середній по країні показник (35,0 проти 39,1 %); у випадку відміни програми показник зріс би з фактичних 35,0 лише до 36,5 %.

Отже, програми соціальної підтримки, засновані на адресних принципах, з обов'язковою перевіркою доходів, демонструють дуже високу адресність, і дійсно націлені на бідне населення. Проте, вони мають вкрай низький рівень охоплення, тож не справляють позитивних ефектів на суспільство в цілому. Універсальні виплати, які призначаються на основі належності до певної категорії, але без перевірки доходів, не орієнтовані на 20 % найбіднішого населення, проте мають високий рівень охоплення населення, що сприяє впливу на масштаби бідності в країні (хоч і вкрай незначному).

Основна проблема системи соціальних виплат в Україні – це недостатній рівень підтримки найбільш нужденних на фоні значного охоплення населення різними соціальними програмами.

▼ 6. Охоплення сімей з дітьми програмами соціальної підтримки: довоєнний стан та оцінки на 2022–2023 роки

Майже кожне друге домогосподарство з дітьми (49,6%) у 2021 році було охоплене соціальними виплатами (принаймні однією з п'яти програм).

Найбільшою мірою домогосподарства з дітьми охоплені допомогою при народженні дитини та соціальними пільгами – відповідно 20,4% та 25,7% від загальної сукупності. Оскільки ці виплати мають універсальний характер (без перевірки доходів) та надаються за принципом належності до певної категорії, вони не орієнтовані на бідніші прошарки – у першому квінтілі допомогу при народженні дитини та соціальні пільги отримують навіть менший відсоток домогосподарств, ніж у п'ятому (Табл. 3).

Невеликі контингенти сімей з дітьми охоплені адресними програмами соціальної допомоги, які передбачають перевірку доходів – допомога малозабезпеченим сім'ям та допомога на дітей

одиноким особам – відповідно 2,1 та 1,7% серед домогосподарств з дітьми. Обидві виплати демонструють краще охоплення бідніших сімей – у першому квінтілі 5,3% отримують допомогу малозабезпеченим сім'ям та 4,8% – на дітей одиноким особам. З кожною квінтільною групою відчутно зменшується відсоток громадян, охоплених цими допомогою, а у 4-5 групах отримувачі практично відсутні, що свідчить про дійсно більшу орієнтацію на бідніші верстви сімей з дітьми.

Житловою субсидією охоплено кожне десяте домогосподарство з дітьми (9,8%). Ця програма має адресний характер, проте залежить не лише від статків, але й від розміру плати за житло, тому рівень охоплення з першої по четверту квінтільні групи мало відрізняється, і лише найбагатший п'ятий квінтіль охоплений вдвічі менше (4,7%).

Табл. 3

Охоплення домогосподарств з дітьми соціальними виплатами, за квінтільними групами (% населення, яке проживає у домогосподарствах з дітьми), 2021 р.

Програми соціальної підтримки	Всі домогосподарства з дітьми	1-й квінтіль	2-й квінтіль	3-й квінтіль	4-й квінтіль	5-й квінтіль
Допомога при народженні дитини	20,4	20,2	21,6	20,5	18,6	21,2
Допомога на дітей одиноким особам	1,7	4,8	0,8	1,8	0,2	0,0
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	2,1	5,3	2,0	1,8	0,2	0,0
Житлові субсидії	9,8	11,7	10,7	9,3	11,4	4,7
Соціальні пільги	25,7	24,1	26,0	28,5	25,1	24,7

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Вплив війни на рівень охоплення сімей з дітьми цими соціальними виплатами (у разі незмінних правил їх надання) буде різним. Якщо поширення допомог при народженні та соціальних пільг залежатиме від обставин формування цільових контингентів (рівень народжуваності, масштаби тимчасової міграції, набуття пільгових статусів тощо), то три адресні програми можуть збільшити рівень охоплення за умови вдосконалення механізму їх надання та верифікації отримувачів.

На основі прогнозних сценаріїв зміни доходів населення у 2022 та 2023 роках (описані вище для прогнозу бідності), було визначено зміни чисельності потенційних контингентів трьох програм соціальних виплат, заснованих на перевірці доходів (за умов незміни діючого механізму їх надання).

Контингент отримувачів **допомоги на дітей одиноким особам** зросте несуттєво, оскільки на цю допомогу можуть претендувати лише чітко визначені

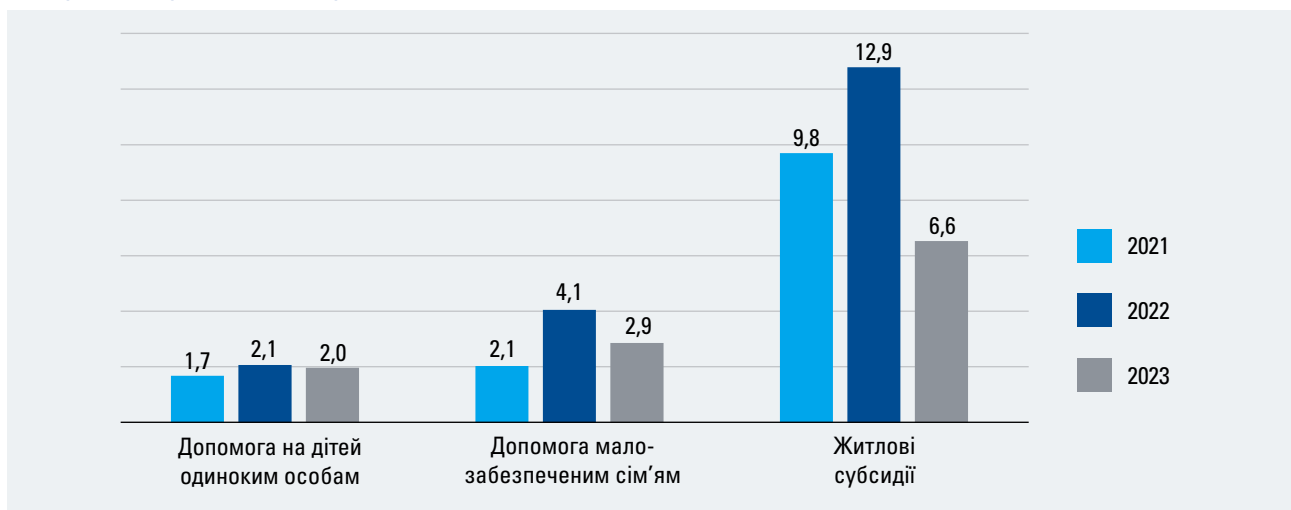
категорії сімей. У 2022 році їх частка може зрости з 1,7 до 2,1 %, а у 2023 році вона складе близько 2 % (Рис. 3).

Суттєво може зрости чисельність отримувачів **допомоги малозабезпеченим сім'ям**: внаслідок значного зниження доходів частка отримувачів допомоги серед домогосподарств з дітьми може зрости у 2022 році майже вдвічі – з 2,1 до 4,1 %. Проте, виходячи з гіпотези зростання доходів населення у 2023 році, частка претендентів допомоги цього року може зменшитися до 2,9 %, проте це буде значно вище довоєнного рівня.

У випадку з **житловими субсидіями** ситуація буде особливою. У липні Верховна рада впровадила заборону на підвищення тарифів на газ і тепло для населення на час воєнного стану і ще пів року після його закінчення. Тому у 2022 році контингент отримувачів житлових субсидій серед домогосподарств з дітьми зросте виключно внаслідок зниження доходів – з 9,8 до 12,9 %. Проте, вже у 2023 році за сценарію зростання доходів та незмінних тарифів, частка отримувачів житлових субсидій серед домогосподарств з дітьми зменшиться, навіть, по відношенню до 2021 року, і складе лише 6,6 %.

Рис. 3

Прогноз рівня охоплення адресними соціальними виплатами домогосподарств з дітьми, частка населення, яке проживає у домогосподарствах з дітьми, %

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Серед причин недостатньої націленості соціальних програм на найуразливіші сім'ї з дітьми можна вважати формування так званих «помилоч включення та виключення» при формуванні переліку реципієнтів соціальних допомог. З одного боку, завжди є бажання неправомірно отримати допомогу в умовах недосконалої процедури перевірки рівня нужденності. З іншого боку, частина вразливих сімей, які дійсно потребують допомоги, залишаються поза системою, через низьку поінформованість або неспроможність з різних причин сформувати пакет необхідних документів, або через інші причини працівники соціальних служб не можуть залучити їх до програми соціальних допомог (інколи правила програми містять певні обмеження, які не дозволяють сім'ї отримати виплати, наприклад, щодо земельної ділянки у власності або іншого майна).

В Україні у довоєнний період такі причини низької доступності найбільш вразливого населення до програм соціальної підтримки були визначальними. Проте, якщо десять-п'ятнадцять років назад основну роль відіграв перший чинник – неправомірне та необгрунтоване включення до програм, то в останні роки дедалі гостріше постає проблема низького охоплення цільових контингентів адресними програмами соціальної підтримки. Якщо в процесі реформ не акцентувати увагу на посиленні залучення до програм соціальних виплат саме бідних сімей з дітьми, не варто сподіватись на збільшення ступеня охоплення найбільш вразливих сімей соціальними програмами, а отже, вплив соціального захисту на бідність залишатиметься незначним.

7. Обмеження доступу дітей до соціальних послуг, пов'язані з війною, та повоєнні перспективи

Збройна агресія РФ спричинила жахливі наслідки для дітей України. Станом на 20 лютого 2023 року за офіційною інформацією більше ніж 1 387 дітей постраждали: 461 дитина загинула та понад 926 отримали поранення різного ступеню тяжкості. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 445, Харківській – 272, Київській – 123, Херсонській – 89, Запорізькій – 84, Миколаївській – 83, Чернігівській – 68, Луганській – 66, Дніпропетровській – 64.²⁶ Жахливим є дані щодо безвісті зниклих та депортованих дітей: лише на підконтрольних Україні територіях та в зонах, де не ведуться активні бойові дії, 348 дітей зникли та ще 16 207 дітей зазнали вимушеної депортації. За неофіційними оцінками близько 150 тисяч дітей вважаються викраденими з України.²⁷

Уповноважена президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук у січні заявляла, що їй відомству «вдалося ідентифікувати та верифікувати дані 13 899 дітей, які були викрадені та депортовані російською армією». Дитячий омбудсмен України сказала, що лише 125 із них вдалося повернути додому.

Станом на початок 2023 року зруйновано або пошкоджено понад 3,1 тис. закладів освіти,²⁸ 440 з яких зруйновано повністю, понад 1 000 закладів залишаються на тимчасово окупованій території України.²⁹

За межами держави перебувають біля 500 тисяч дітей шкільного віку, а на окупованих територіях – близько 95 тисяч школярів.

У майже 13 тис. діючих шкіл освітній процес реалізують у таких формах: 3 955 – у традиційному форматі; 4 363 – в онлайн-режимі; 4 608 – змішано. З близько 4 млн учнів більше половини навчається в онлайн режимі.³⁰

Серед внутрішньо переміщених осіб 2,8 млн дітей. Найбільше учнів – ВПО наразі зареєстровано у західних областях України: Тернопільській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях (Рис. 4).³¹

Рис. 4

Динаміка зміни кількості учнів – ВПО, отримувачів загальної середньої освіти після 24 лютого 2022 р. за регіонами України

Джерело: розрахунки авторів на основі даних³²

З урахуванням зазначеного, слід констатувати, що незважаючи на те, що в Україні навіть під час активної фази війни навчальний процес продовжувався, якість освіти може суттєво погіршитися, що поряд з наслідками COVID-19 представлятиме серйозну проблему у повоєнний період.

²⁶ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3672320-v-ukraini-poranili-vze-926-ditej.html>

²⁷ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3671478-kilkist-nezakonno-vivezenih-u-rosiu-ukrainskih-ditej-moze-sagati-150-tisac.html>

²⁸ https://saveschools.in.ua/?fbclid=IwAR1_cHkJVf010aS7QjB_0MkWlv7fqLce1v0HvjC1xt0GarmvO_z3hKswz4U

²⁹ https://lb.ua/society/2022/10/14/532593_bilsh_e_ditej_okupovanih.html

³⁰ <https://nus.org.ua/news/kilkist-uchniv-na-onlajn-navchanni-zmenshylyasya-pislya-kanikul-shkarlet/>

³¹ За даними опитування громад, інформація щодо учнів-ВПО в Луганській області та м. Києві – відсутні.

³² Оцінювання потреб України у сфері освіти. – Підсумковий звіт, (6 травня – 24 червня 2022) <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/07/07/Pids.zvit.Otsin.potreb.Ukr.u.sferi.osvity-UK-6.05-24.06.22.pdf>

Дослідження в сфері впливу війни на життя і здоров'я населення доводять, що воєнна агресія має значні негативні, а часто необернені наслідки для фізичного та ментального здоров'я дітей, добробуту дітей в майбутньому.³³

Експерти незалежного аналітичного центру «Cedos» узагальнили та виділили такі основні фактори, що негативно впливають на доступність освітніх послуг в Україні:³⁴

- Бойові дії та окупація;
- Повітряні тривоги;
- Виїзд учнівства за кордон;
- Переїзд у межах України;
- Відключення електроенергії.

Непрямими чинниками виникнення освітніх втрат є:

- Рівень доходів сім'ї;
- Рівень освіти батьків;
- Ступінь залученості батьків до освітнього процесу дитини;
- Умови (та форми) навчання.

Особливої уваги потребують **вразливі категорії** дітей, які більшою мірою страждають від неможливості відвідувати школи, ніж їхні однолітки з кращими умовами життя та доступом до дистанційного навчання. За результатами досліджень Європейської комісії до категорій дітей, вразливих до виникнення освітніх втрат, відносять такі:

- діти з особливими освітніми потребами,
- діти з низьким соціально-економічним статусом,
- діти, які мають статус мігрантів.

Не менш вражаючими є показники переміщення вчителів. Майже 43 тис. з них (близько 10 % від загальної кількості вчителів рівня загальної середньої освіти у 2001/2022 роках) змінили місце проживання від початку повномасштабного вторгнення в Україну. Найбільша кількість вчителів, що були змушені евакуюватися, спостерігалася у Харківській області (Рис. 5).

За даними онлайн-опитування МОН, проведеного у громадах по всій території України, через воєнну агресію навчальний 2021–2022 рік близько 95 % громад завершили у дистанційному (онлайн) форматі.

Рис. 5

Кількість вчителів рівня загальної середньої освіти, які були змушені евакуюватися з місця постійного проживання після 24 лютого 2022 р. за регіонами України

Джерело: розрахунки авторів на основі даних³⁵

На початку 2022–2023 навчального року лише 25 % батьків вважали навчальний заклад своєї дитини безпечним і готові були, щоб їх діти навчалися очно, 62 % вважали, що не варто розпочинати очне навчання в закладі освіти і обирали дистанційну (онлайн) форму навчання, а 13 % вагалися із вибором.³⁶

З масовим переходом навчальних закладів до онлайн навчання учні мають можливість продовжувати здобувати освіту. Разом із цим, відсутність спеціального обладнання (планшетів, ноутбуків, гарнітури тощо) є важливою перешкодою для дистанційного навчання. Крім цього, не всі діти мають необмежений доступ до послуг

³³ The Effect of the War on Human Capital in Ukraine and the Path for Rebuilding/ JUNE 2022. <https://docs.iza.org/pp185.pdf>

³⁴ Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації/ Cedos. – Аналітична записка. – 19 грудня 2022 року. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf

³⁵ Оцінювання потреб України у сфері освіти. – Підсумковий звіт, (6 травня – 24 червня 2022) <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/07/07/Pids.zvit.Otsin.potreb.Ukr.u.sferi.osvity-UK-6.05-24.06.22.pdf>

³⁶ Яку форму навчання обрали батьки для своїх дітей? Перші результати опитування батьків, які знаходяться в Україні. – Освітній омбудсмен України. – https://eo.gov.ua/yaku-formu-navchannia-obraly-batky-dlia-svoikh-ditey-pershi-rezultaty-opytuvannia-batkiv-iaki-znachodiatsia-v-ukraini/2022/08/09/?fbclid=IwAR2ZwTTRg3uEN0mt40Pr1jT8ksVWbTP0o_FUz8NxVpNj4cdgZXRnXMDpQgTs

Інтернету, особливо в сільській місцевості. Ситуація ускладнюється на фоні масованих ракетних обстрілів критичної інфраструктури України, внаслідок чого відбуваються тривалі відключення електропостачання. Відповідно, значну частину навчального матеріалу учні мають освоювати самостійно.

За існуючими даними від початку збройної агресії, за кордоном перебувало 650-690 тисяч українських дітей віком від 0 до 18 років, а станом на 1 вересня – 488 тисяч почали навчатися за кордоном в закладах загальної середньої

освіти.³⁷ Водночас, в Україні у ЗЗСО залишаються навчатися майже 4 млн учнів.³⁸ Враховуючи реалії життя в умовах війни, існують загрози фізичному, психологічному та емоційному здоров'ю дітей, спостерігаються ознаки депресії та посттравматичного стресового розладу, що створює ризики та проблеми для розвитку дітей.³⁹ Це своєю чергою впливає на здатність дітей навчатися та адекватно сприймати матеріал. Тому на сьогодні актуальним є надання психологічної підтримки дітям як з боку медичних спеціалістів, так і з боку вчителів.

Медичні послуги

Результати опитування ВООЗ щодо потреб в галузі охорони здоров'я, проведене у вересні 2022 року, засвідчили збільшення бар'єрів щодо доступу до медичних послуг для населення України і дозволили визначити певні шляхи їх усунення.

За результатами опитування визначено, що для населення основними бар'єрами для доступу до медичної допомоги є: висока вартість послуг, несвоєчасність надання допомоги, обмежена транспортна доступність (труднощі дістатися медичного закладу). Найбільш уразливими залишаються люди, зокрема і діти, які проживають на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій, де кожен третій повідомляє про обмежений доступ до послуг та ліків, порівняно з кожним п'ятим в цілому по країні.⁴⁰

Так, серед дорослих, хто звертався за первинною медичною допомогою, кожен другий повідомив

про щонайменше фінансову перешкоду у доступі до будь-якого рівня медичної допомоги, кожен п'ятий – не зміг придбати необхідні ліки через високу вартість, їх відсутність або великі черги в місцевих аптеках.

Тим не менш, результати опитування показали, що після 8 місяців війни система охорони здоров'я країни залишалася стійкою, а загальний доступ до певного рівня медичних послуг був високим. З тих, хто звертався за медичною допомогою, 95% повідомили, що отримали послуги первинної медичної допомоги, а до 90% опитаних мали доступ до медичних послуг у зв'язку з хронічними захворюваннями.

Водночас, у деяких публікаціях зазначається, що НСЗУ не володіє інформацією щодо того, скільки лікарів реально працює в країні,⁴¹ а, отже і не може правильно сформулювати Програму медичних гарантій для населення України.

³⁷ В МОН назвали кількість українських школярів, які виїхали за кордон. – <https://www.rbc.ua/rus/news/mon-nazvali-kilkist-ukrayinskih-shkolnyariv-1672752523.html>

³⁸ Кількість учнів, які навчаються очно та змішано, щоразу зростає, – Сергій Шкарлет. – <https://mon.gov.ua/ua/news/kilkist-uchniv-yaki-navchayutsya-очно-ta-zmishano-shorazu-zrostaє-sergij-shkarlet>

³⁹ Data Friendly Space, "Аналіз Конфлікту в Україні – Вплив конфлікту на дітей", 22 квітня 2022. <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-conflict-analysis-brief-impact-conflict-children>

⁴⁰ Доступ до медичних послуг в Україні після восьми місяців війни: система охорони здоров'я залишається стабільною, проте ключові медичні послуги та ліки стають все менш доступними. – <https://ukraine.un.org/uk/204466-dostup-do-medychnykh-poslug-v-ukrayini-pislya-vosmy-misyatsiv-viyni-systema-okhorony>

⁴¹ <https://dostup.pravda.com.ua/news/publications/v-ukraini-pobilshalo-likariv-i-medpersonalu-pid-chas-viiny-nszu>

8. Джерела даних та питання оцінювання бідності

В Україні протягом останніх 20 років оцінки бідності, зокрема і дитячої, здійснюються, головним чином, на основі результатів ОУЖД. При цьому використовуються дані мікрорівня – деперсонфіковані та анонімізовані характеристики обстежених домогосподарств, які були відібрані за спеціальною статистичною процедурою до вибіркової сукупності, що репрезентує всі домогосподарства України. Використання даних мікрорівня забезпечує можливість визначення як показників бідності по окремих сукупностях домогосподарств (всі приватні домогосподарства по Україні та регіонах, домогосподарства з дітьми, домогосподарства з особами пенсійного віку тощо), так і оцінювати показники диференціації доходів домогосподарств та осіб, а також моделювати потенційний вплив різних факторів на рівень та якість життя населення, зокрема і домогосподарств з дітьми.

Крім даних ОУЖД, при аналізі бідності використовується інформація, отримана за результатами інших державних статистичних спостережень, релевантні адміністративні дані міністерств та відомств, інформація неурядових і міжнародних організацій.

При формуванні поточних оцінок показників бідності домогосподарств з дітьми були доступні дані ОУЖД за 2021 рік. Слід зазначити, що, враховуючи ситуацію повномасштабної війни РФ проти України, важливими наслідками якої є внутрішнє переміщення значної кількості населення та еміграція, зниження реальних доходів населення, погіршення умов проживання тощо, репрезентативність даних ОУЖД, одержаних у 2021 році, для визначення показників 2022 року суттєво знизилася. Слід враховувати також, що Держстат у 2022 році взагалі припинив проведення низки статистичних спостережень, у тому числі і ОУЖД. Таким чином, навіть у 2023 році не буде можливості отримати дані за 2022 рік.

Використання результатів ОУЖД 2021 року для прогнозування показників бідності у 2022 році вимагало прийняття серйозних припущень щодо репрезентативності даних, співвідношень основних характеристик доходів і витрат тощо. На основі даних 2021 року та зазначених припущень було сформовано масив мікроданих для моделювання, аналогічний за структурою масиву даних ОУЖД. При моделюванні також були використані макроекономічні показники 2022 року (фактичні та прогнози), розміри державних соціальних стандартів на 2022 рік, показники, закладені у Державний Бюджет, адміністративні дані Мінсоцполітики, інформація від міжнародних організацій, а також існуючі експертні оцінки.

Прогнозні оцінки впливу війни на бідність дітей у 2022 році мають обмеження. Відсутність будь-яких обстежень домогосподарств в період воєнного стану означає складність отримання для аналізу мікроданих поточного року. Використання масиву мікроданих ОУЖД попереднього року, відкоригованого відповідно до поточної ситуації містить ряд обмежень:

- 1) війна продовжується, отже ситуацію можна зафіксувати на певний момент, але можуть статися раптові зміни;
- 2) неможливо оцінити ситуацію на окупованих територіях та серед сімей, примусово вивезених до РФ;
- 3) біженці не завжди виїжджали цілими сім'ями, зокрема, з неокупованих та відносно безпечних територій, але при цьому вони можуть мати спільний бюджет, навіть проживаючи в різних країнах;
- 4) дані щодо раптової бідності є вкрай ненадійними.

Отже, в моделюванні ситуації з бідністю у 2022 році ми вимушені знехтувати рядом чинників, які могли мати значний вплив на результати. При цьому окремі похибки будуть взаємно компенсуватися, що дає змогу робити розрахунки та давати окремі оцінки.

Хоча оцінка бідності надає критично важливу інформацію про важке економічне становище домогосподарств із дітьми внаслідок війни, потрібні оцінки стану домогосподарств з дітьми у 2022 та у 2023 роках за актуальними даними щодо доступу дітей до освіти, до послуг охорони здоров'я, культури та спорту, виявлення причин недостатньої доступності та розробки напрямків усунення виявлених бар'єрів, у т.ч. шляхом пошуку шляхів збільшення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, на території яких ці послуги надаються. Можливість своєчасного розв'язання проблем у цих сферах вимагає суттєвого розширення підтримки для адекватного аналізу якості життя домогосподарств з дітьми в Україні у воєнний період.

Таким чином, нагальна потреба в оцінках реальних масштабів бідності в Україні вимагає збору актуальних репрезентативних даних щодо розміщення, доходів та умов життя домогосподарств. Такі дані необхідні для розробки та реалізації політики соціальної підтримки населення, моніторингу ефективності та результативності державних соціальних програм на всіх рівнях їх реалізації, планування та реалізації міжнародних гуманітарних програм і заходів, оцінки їх впливу тощо.

▼ 9. Висновки та рекомендації

Діти зазнають непропорційно сильного впливу війни. Спостерігається тривожне зростання рівня бідності сімей з дітьми, яке, за очікуваннями, продовжиться у 2023 році. Рівень бідності домогосподарств з дітьми є вищим порівняно з домогосподарствами без дітей. Спостерігається чітка залежність – чим більше в домогосподарстві дітей, тим вищими є ризики бідності. Найвищі рівні бідності серед багатодітних родин (з трьома та більше дітьми) спостерігалися і до війни: дві третини таких родин (67,2%) були бідними, а через війну цей показник зріс до 84,7%.

Внаслідок війни окремі відносно благополучні категорії домогосподарств опинилися за межею бідності, водночас ті групи, що перебували за межею бідності до війни, опинилися у зоні крайньої бідності, на межі виживання.

Традиційно наявність в домогосподарстві безробітної особи істотно підвищує рівень бідності. Війна суттєво вплинула на ситуацію з безробіттям у країні. Так, за оцінками НБУ та Мінекономіки рівень безробіття у 2022 році становить в середньому 28,3% економічно активного населення. Відповідно зросли і ризики бідності домогосподарств з дітьми.

Від монетарної бідності внаслідок війни значною мірою потерпають діти в домогосподарствах, де немає одного з батьків, або один з членів родини втратив робоче місце чи не може працювати у зв'язку із необхідністю доглядати за дитиною: домогосподарства, які складаються з одного дорослого та дітей, домогосподарства з дітьми, де є безробітний, домогосподарства з дітьми до 3-х років. Ці категорії домогосподарств і до війни мали підвищений ризик бідності.

Додатково до різкого збільшення масштабів бідності, війна спричинила й додатковий багатовимірний вплив. Економічний спад призведе до погіршення або стагнації існуючих тенденцій бідності. Руйнівні наслідки бойових дій та втрата доходів торкнулися багатьох категорій населення, проте статистичні дані демонструють, що вплив на домогосподарства із дітьми є найбільш критичним.

Для подолання руйнівного впливу війни на ситуацію з бідністю рекомендуються нижченаведені заходи.

1. **Послідовне застосування заходів соціального захисту та надання гуманітарної допомоги**, у т.ч. і грошової, є необхідним для пом'якшення впливу війни на найбільш вразливі домогосподарства з дітьми. Ці заходи

слід узгодити з пріоритетами та строками реалізації більш масштабних програм, особливо спрямованих на забезпечення макроекономічної стабільності та післявоєнного відновлення.

2. Заходи соціального захисту, зокрема виплата грошової допомоги, слід спрямувати на найбільш уразливі групи громадян, як зазначено в цьому звіті. При цьому забезпечити максимально можливі рівні автоматизації процесів реєстрації та верифікації, а також прозорість, підзвітність та публічність напрямків використання бюджетних коштів на соціальні цілі а всіх рівнях державного управління.
3. Лише монетарної політики буде недостатньо для подолання бідності та нівелювання її негативного впливу на дітей та домогосподарства – **обґрунтована та орієнтована на дітей фінансово-бюджетна політика**, включно з бюджетними програмами на соціальний захист та соціальне забезпечення, має слугувати підґрунтям для пошуку джерел їх фінансування та визначення дієвих засобів до існування і заохочення споживчого попиту. **Рекомендується поєднати грошові виплати з оновленими механізмами надання комплексних послуг соціального захисту на місцевому рівні.**
4. Доки триває війна, критично важливим є недопущення значного зниження купівельної спроможності населення. Це може сповільнювати економіку споживчого сектору, що збільшуватиме негативні наслідки для всієї економічної системи. Проте, головний негативний наслідок – це зниження якості життя населення, що особливо небезпечно для вразливих груп, насамперед, дітей. **Необхідно вчасно проводити індексацію соціальних виплат, визначити економічно обґрунтований рівень соціальних гарантій та мінімумів.**

При цьому важливо не допускати значного зсуву доходів домогосподарств від надходжень від зайнятості у бік соціальних трансфертів, оскільки існує загроза поширення утриманських настроїв, що може призвести до зниження економічної активності населення та життєвої активності взагалі. Крім того, матеріальне становище сімей з дітьми значною мірою залежить від доходів від зайнятості, а зменшення їх частки в доходах домогосподарств сприятиме підвищенню ризиків бідності дітей. Для того, щоб запобігти ризику збільшення залежності

від соціальних трансфертів, слід провести додатковий економічний аналіз/моделювання з метою виявлення чинників зменшення чисельності економічно активного населення та розробки дієвих превентивних механізмів на середньострокову та довгострокову перспективу.

5. В Україні існує **нагальна потреба в оцінці масштабів бідності**. Це вимагає вирішення питань збору репрезентативних дезаггегованих за різними критеріями та ознаками даних щодо розміщення, доходів та умов життя домогосподарств у воєнний період.
6. Враховуючи відсутність можливості проведення стандартних державних вибірових обстежень домогосподарств, зокрема ОУЖД, **доцільною є організація та проведення в Україні у 2023 та 2024 роках щоквартального репрезентативного обстеження соціально-економічного стану домогосподарств**, за результатами якого будуть отримані дані, необхідні, серед іншого, для моніторингу бідності, умов життя домогосподарств та оцінки ефективності соціальних програм з метою своєчасного визначення напрямків та механізмів їх вдосконалення.

▼ Додаток.

Тенденції бідності у 2016–2021 рр.

Монетарна бідність

Падіння доходів домогосподарств, яке відбулося у 2020 році, було повністю компенсовано у 2021-му, і показники доходів та витрат повернулися на допандемійний рівень навіть перевищуючи значення 2019 року. Так, за період 2019–2021 років сукупні витрати домогосподарств виросли на 16,3 %, а загальні доходи – на 20,1 %. При цьому індекс споживчих цін за ці два роки склав лише 110,4 %, тобто зростання доходів та витрат випереджало зростання цін на товари та послуги.

У 2021 році було зафіксовано помітне зниження рівня бідності за критерієм фактичного прожиткового мінімуму: частка населення з витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму зменшилася з 47,2 % до 39,1 %, що свідчить про покращення споживчих можливостей значного числа домогосподарств. Зростання показника у 2020 році (з 41,3 до 47,2 %)

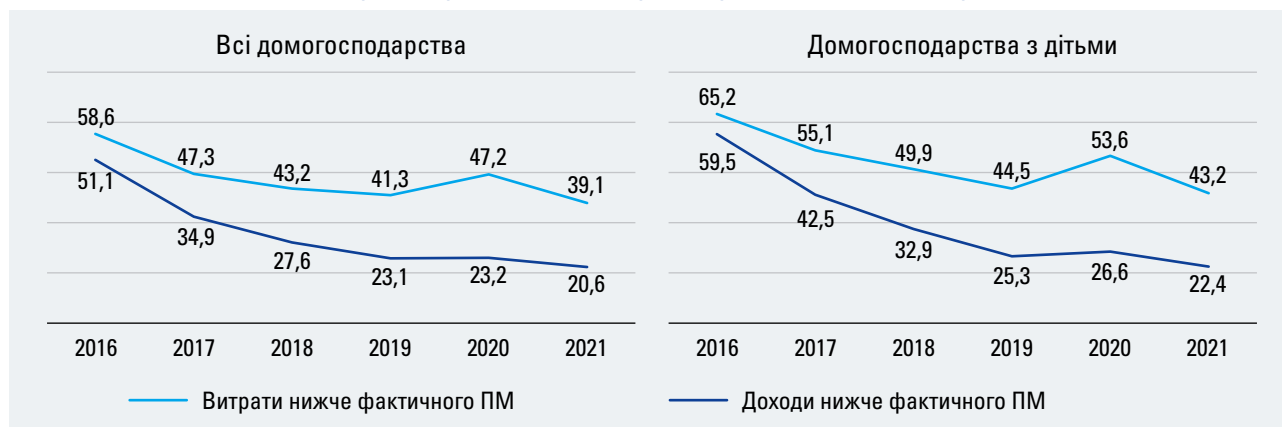
було короткостроковим, і не вплинуло на загальний позитивний тренд до зниження масштабів бідності в країні.

За період 2016–2021 років сформувався чіткий тренд щодо зменшення абсолютної бідності – за шість років рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму знизився з 58,6 % до 39,1 %, а за доходами відповідно – з 51,1 % до 20,6 % (Рис. 6).

Серед домогосподарств з дітьми бідність традиційно вища, але динаміка за останні шість передвоєнних років повторює загальноукраїнський тренд. У 2021 році рівень бідності серед домогосподарств з дітьми зменшився з 53,6 % до 43,2 % (у 2019 р. – 44,5 %). Темп зниження бідності серед домогосподарств з дітьми перевищував середній по країні в цілому.

Рис. 6

Динаміка бідності за 2016–2021 роки серед домогосподарств України та домогосподарств з дітьми

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Немонетарна бідність

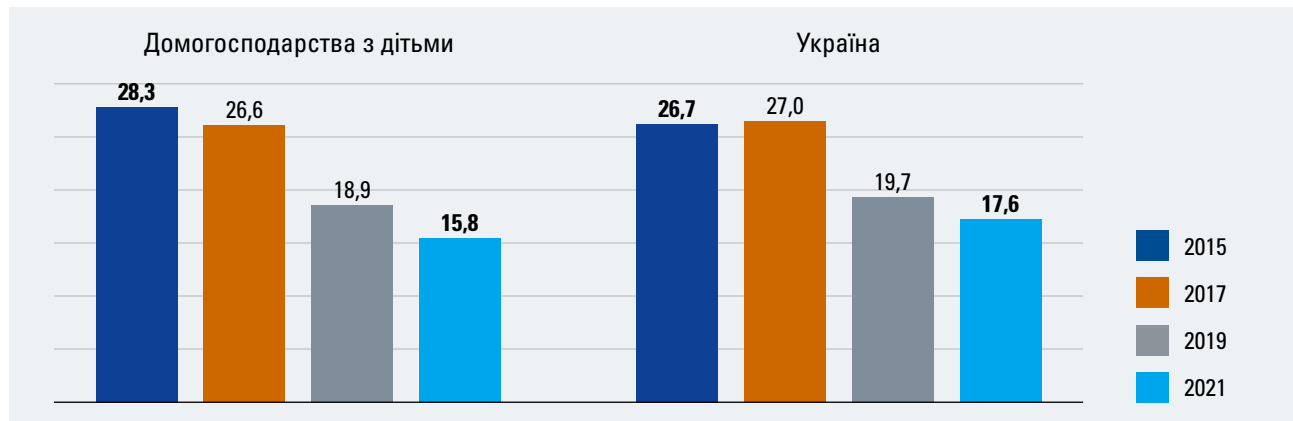
У 2021 році рівень немонетарної бідності серед домогосподарств України (наявність чотирьох з дев'яти ознак депривації через нестачу коштів) становив 17,6%, знизившись на 2,1 в.п. порівняно з 2019 роком (або з 19,7%). Серед домогосподарств з дітьми показник немонетарної бідності у 2021 році був нижчий – 15,8%, знизившись на 3,1 в.п. порівняно з 2019 роком (Рис. 7).

Відмітимо, що наслідки пандемії COVID-19 не вплинули на динаміку немонетарної бідності.

У цілому значне зниження рівня немонетарної бідності спостерігалось протягом 2015–2021 років. Особливо помітним є прогрес серед домогосподарств з дітьми – адже у 2015 році показники цієї групи мали найвищі значення (28,3%).

Рис. 7

Динаміка бідності у 2015–2021 роках серед усіх домогосподарств України та домогосподарств з дітьми, %

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Представництво Дитячого Фонду ООН в Україні

Business Center Summit | 9B Hrushevskoho St | Kyiv 01021
Mobile: +38066 210 95 66 (all messengers) | +38067 650 31 97
Email: kiev@unicef.org
Facebook | Twitter | Instagram | unicef.org.ua